

JERZY STEFAŃSKI

**Nowy układ *Modlitw w ciągu dnia* księgi Liturgii godzin.
Kwestie redakcyjne**

Nie powołano specjalnej Grupy Studyjnej (lub podgrupy) w łonie konsultorów *Consilium* dla opracowania nowej struktury „godzin mniejszych” (*tertia, sexta, nona*), które miały wejść do przepracowanej księgi dotychczasowego *Breviarium Romanum* (odtąd = *BR*). Wskazania Konstytucji Liturgicznej odnośnie do powyższych godzin kanonicznych ograniczyły się do przypomnienia, że w chórze należy je zachować, a poza chórem można wybrać jedną z nich, bardziej odpowiadająca danej porze dnia (zob. art. 89 e).

A. G. Martimort, odpowiedzialny jako relator IX Grupy Studyjnej (*De generali structura Officii divini*) za całość prac redakcyjnych nad nową strukturą księgi *BR*, w swoim pierwszym, programowym dokumencie, przesłanym wszystkim relatorom odpowiedzialnym za poszczególne elementy strukturalne *BR*, odnośnie do analizowanej tutaj materii zadał jedynie wstępne pytanie: czy zgodnie z duchem art. 89 e KL należy pozostawić godziny mniejsze w formie dotychczasowej, czy raczej dokonać ich nowego przepracowania?¹.

Jerzy STEFAŃSKI, ks. prof. dr hab., em. profesor Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (Wydział Teologiczny), Gniezno; e-mail: giorgio_st@poczta.onet.pl

¹ Zob. *Schemata n. 5*, z dnia 16 kwietnia 1964, *De Breviario I, Quaestiones de Officio divino Consilio proponendae a Mons. Martimort*, s. 1–5, tutaj s. 3.

NB. Aby nie powtarzać wcześniej już przekazanych informacji na temat organizacji prac nad redakcją nowej księgi *Brewiarza*, przeprowadzonych przez różne Grupy Studyjne wchodzące w skład *Consilium ad exsequendam Constitutionem de Sacra liturgia* (1964), odsyłamy do – J. Stefański: *Prace redakcyjne nad posoborową księgą Liturgii Godzin. Konspekt historyczny*. W: H. Sobczko (red.): *Mirabile laudis canticum. Liturgia Godzin: Dzieje i teologia*. Opole 2008 s. 115–136.

Pierwszym, który *in scripts* udzielił odpowiedzi na powyższe pytanie był sekretarz IX Grupy Studyjnej V. Raffa². Przypomniał on najpierw, że dystrybucja psalmów w godzinach mniejszych, w odróżnieniu do jutrzni, nieszpórów czy komplety, nie jest powiązana z realnym czasem dnia, czyli nie odpowiada porze modlitwy przedpołudniowej, południowej oraz popołudniowej. Z tej zatem dotychczasowej struktury dystrybucji psalmów dla modlitw w ciągu dnia, przy odmawianiu tylko jednej z tych trzech Godzin, można by zastosować następujące normy:

- we wszystkie dni pierwszego tygodnia miesiąca należy recytować psalmy tercji;
- psalmy seksty odmawia się w dni drugiego i czwartego tygodnia;
- psalmy nony przypisane są dla dni trzeciego tygodnia miesiąca. Hymn zaś, krótkie czytanie oraz *responsorium* należy dobrać z Godziny odpowiadającej określonej pory dnia, gdyż te elementy często nawiązują do chronologii dnia. Powyższa propozycja odmawiania psalmów godzin mniejszych, z powtarzaniem psalmów seksty w drugim i czwartym tygodniu, stwarza możliwość ich recytowania w cyklu trzytygodniowym. V. Raffa przydzielił godzinom mniejszym następujący zestaw psalmów:

tercja – niedziela 15, 22, 23; poniedziałek 9, 9, 9; wtorek 24, 24, 25; środa 29, 43, 43; czwartek 55, 56, 57; piątek 34, 34, 34; sobota 105, 105, 105;

seksta – niedziela 65, 65, 75; poniedziałek 10, 13, 19; wtorek 36, 36, 36; środa 47, 47, 51; czwartek 58, 58, 59; piątek 88, 88, 88; sobota 106, 106, 106;

nona – niedziela 103, 103, 103; poniedziałek 17, 17, 17; wtorek 37, 37, 38; środa 53, 54, 54; czwartek 74, 93, 93; piątek 104, 104, 104; sobota 108, 108, 108³.

Mając na uwadze zapowiedzianą na koniec września IV Sesję Plenarną *Consilium*, w oparciu o dostarczone *in scripts* sugestie konsultorów odnośnie do godzin mniejszych, A. G. Martimort streścił ich poglądy w następujący sposób⁴:

² Poniżej streszczamy propozycje V. Raffa *in proposito* zob. *Schemata n. 5 A*, (bez daty), *Animadversiones circa distributionem psalmodum in futuro Breviario cura D. Vincentii Raffa F. D. P.*, s. 1–5, tutaj s. 2, 3 oraz 5: ... *Qui tamen unam horam tantum dicit, hanc normam sequatur:*

In omnibus diebus primae hebdomadae mensis, recitet sumper psalmos tertiae; psalmos sextae vero in omnibus diebus hebdomadae secundae et quartae mensis; psalmos nonae tandem in omnibus diebus tertiae hebdomadae mensis.

³ Powyższa cyfrowa wyliczanka psalmów proponowanych dla godzin mniejszych (nie przyjęta zresztą w przyszłych pracach redakcyjnych) zamierza jedynie ukazać ewolucję poglądów konsultorów na analizowany tutaj problem. Powtarzające się natomiast dwukrotnie lub trzykrotnie te same cyfry wskazują na fakt podzielenia danego psalmu na kilka części.

⁴ Są one zawarte w *Schemata n. 24*, z dnia 20 lipca 1964, *De Breviario 10*. Dokument ten opracowany w formie listu nosi tytuł: *Eruditissimi Sodales*, s. 1–12, tutaj s. 5–6.

a) Pomimo wcześniej znanych propozycji, aby w godzinach mniejszych umieścić jedynie jeden psalm⁵, konsultorzy opowiadają się za zachowaniem dotychczasowej praktyki recytowania trzech psalmów. Można oczywiście ograniczyć się do jednego psalmu w przypadku możliwości podzielenia go na kilka sekcji czy części;

b) Na aktualnym etapie prac redakcyjnych nie są jeszcze możliwe do ustalenia kwestie związane z hymnami, czytaniem krótkimi, responsoriami czy oracjami;

c) Niektórzy z konsultorów optują za codzienną recytacją od wtorku do soboty włącznie w godzinach mniejszych tzw. psalmów gradualnych (czyli psalmów pielgrzymów, śpiewanych w drodze do Jerozolimy lub na stopniach świątyni jerozolimskiej. Chodzi tu głównie o psalmy 84 oraz 122, a także niektóre z psalmów 120–134);

d) Opinie proponujące aby codziennie recytować ten sam zestaw psalmów nie zyskały aplauzu większości konsultorów. Łatwo bowiem duchowość recytujących uległaby pokusie znużenia, rozproszenia czy przyzwyczajenia. Przeważała zatem opinia domagająca się codziennie zróżnicowanej dystrybucji psalmów.

W międzyczasie Grupa Studyjna VII (*De hymnis*) odnośnie do hymnów seksty i nony opowiedziała się za pozostawieniem dotychczasowych tekstów *BR*. Przewidziano tutaj jedynie małe korekty. Dotychczasowy hymn *Nunc Sancte nobis* miał pozostać jedynie dla okresu zwykłego *per annum*. Na okres paschalny proponowano hymn autorstwa św. Ambrożego *Iam surgit hora tertia*, opuszczając jednakże kilka zwrotek. Ponadto dla tercji oktawy Zesłania Ducha Świętego przypisano sekwencję *Veni, Sancte Spiritus*⁶.

IV Sesja Plenarna *Consilium* obradowała w Rzymie w dniach 28 IX–1 X 1964 r. Kwestie związane z nową redakcją *BR*, z którymi mieli zapoznać się Ojcowie Sesji, zostały przygotowane przez A. G. Martimorta. Odnośnie do godzin mniejszych, Ojcowie mieli odpowiedzieć na dwa pytania:

- czy zachować dotychczasową tradycję recytacji trzech psalmów, czy dokonać ich redukcji?

⁵ A. G. M a r t i m o r t powołuje się tutaj na tezy zawarte w *Memoria sulla riforma liturgica. Supplemento IV. Consultazione dell'episcopato interno alla riforma del Breviario Romano (1956–1957). Risultati e deduzioni*, Tipografia Polyglotta Vaticana 1957. A. G. M a r t i m o r t nie podaje tytułu powyższego dokumentu (ani strony). Ogranicza się jedynie do stwierdzenia, że chodzi tutaj o *Commissio Piana Anno 1957*. Szczegóły i metodę prac owej Komisji – zob. A. K r z y s t e k: *Generalna reforma liturgiczna Piusa XII. Zamierzenia i realizacj. Szczecin 2000*. Propozycjom reformy *BR* dedykowane są strony 168–273.

⁶ Kwestie hymnologiczne referujemy za *Schemata n. 25*, z dnia 29 sierpnia 1964, *De Breviario 7, Relatio II ad Sodales Coetus VII aliosque quorum interest*, s. 1–5, tutaj s. 2.

- czy poszczególnym dniom przydzielić własne psalmy, czy raczej ustalić jeden, stale ten sam zestaw, aby można było go recytować z pamięci (... *ita quotidie repetiti ut memoriter dici possint*)⁷.

Na obydwie powyższe pytania wszyscy Ojcowie *Consilium* (obecnych 28) opowiedzieli się za podtrzymaniem tradycji występowania trzech psalmów w każdej z godzin mniejszych oraz za ich różnorodnością w poszczególnych dniach tygodnia⁸.

Początek roku 1965 odnośnie do nowej redakcji *BR* charakteryzował się pracami nad ogólną strukturą dystrybucji psalmów. Chodzi o to, aby ustalić, czy należy podtrzymać dotychczasową praktykę recytacji psalterza w jednym tygodniu, czy raczej zaproponować cykl dwutygodniowego, a nawet czterotygodniowego układu psalterza. Dodatkową kwestią było rozstrzygnięcie, czy powyższa (ewentualna) norma miałaby dotyczyć wszystkich godzin kanonicznych. Na początku marca 1965 przeważała opcja, aby *cursus psalmodum* jutrzni, nieszpórów i komplety ograniczyć do jednego tygodnia, natomiast cykl dwutygodniowy miałby odnosić się do godziny czytań oraz godzin mniejszych⁹.

W dniach 1 i 2 marca 1965 r. w Watykanie, w pałacu Św. Marty, spotkali się relatorzy Grup studyjnych pracujących nad rewizją księgi *BR*. Relator Grupy Studyjnej III (*De psalmis distribuendis*) J. Pascher chciałby psalm 118, ze względu na swoją długość odpowiednio podzielony, przeznaczyć na stałe dla tercji, i to nawet w cyklu dwutygodniowej dystrybucji psalmów. Wspomniany relator miał świadomość pewnej niedogodności związanej z powyższą propozycją, gdyż połączone to byłoby z koniecznością recytowania uboższego *pensum* psalmów, zwłaszcza przy możliwości wybierania z trzech godzin mniejszych jedynie jednej. Zgłaszano również propozycję możliwości odmawiania zawsze zestawu psalmów niedzielnych zamiast przeznaczonych na dany dzień tygodnia. Większość dyskutantów uważała jednak, że taka możliwość powinna stanowić zupełny wyjątek (... *tantum pro casu necessitatis*). Odosobniona była opinia relatora Grupy Studyjnej XXVII (*De collatione cum aliis Ritibus*) J. Mateos, prof. Instytutu Liturgicznego w Rzymie, aby *pensum* modlitewne kleru pracującego w duszpasterstwie ograniczyć do jutrzni i nieszpórów. W odpowiedzi na tę propozycję przypomniano, że zadaniem konsultorów jest wypełnienie postanowień Konstytucji Liturgicznej, a nie jej zmiana.

⁷ Zob. *Schemata n. 31* z dnia 14 września 1964, *De Breviario 10, Relatio generalis de reformatione Breviarii*, s. 1–17, tutaj s. 9–10.

⁸ Wyniki głosowania zob. *Schemata n. 50*, z dnia 1 grudnia 1964, *De Breviario 14, Relatio de Sessionibus quas Coetus a studiis IX diebus 26, 27 septembris ac 1 octobris 1964 Romae habuit*, s. 1–16, tutaj s. 15.

⁹ Zob. *Relatio de distributione psalmodum, Romae, 1. Martii 1965*, s. 1–4, tutaj s. 3.

Na powyższym spotkaniu relatorów oraz zaproszonych konsultorów, w sumie 10 osób, wstępnie przegłosowano, aby dla godzin mniejszych ułożono cykl dwutygodniowego zestawu trzech psalmów (7 – placet). Trzech konsultorów zgłosiło własne małe zastrzeżenia. P. Visentin oponował przeciw zbyt krótkimi podzielonymi częściami psalmów. A. Lentini ostrzegał, że w przypadku możliwości recytowania jedynie jednej godziny mniejszej, z wieloma psalmami zobowiązani do odmawiania *BR* w ogóle się nie zapoznają. Podobną opinię wyraził również V. Raffa, odrzucając w całości dwutygodniowy *cursus hebdomadarum psalorum*. Drugie głosowanie w interesującej nas tutaj materii dotyczyło możliwości wyboru psalmów z dowolnej godziny mniejszej w wypadku ograniczenia się do recytacji jednej tylko godziny mniejszej. 7 głosów opowiedziało się za dowolnością wyboru, 3 głosy chciały rubryki precyzyjnej i nakazującej recytację „godziny” odpowiadającej chronologii dnia¹⁰.

W celu zorientowania się, czy prace Grup Studyjnych odpowiedzialnych za nową redakcję księgi *BR* postępują we właściwym kierunku, sekretariat *Consilium* przygotował zestaw 19 pytań wraz z odpowiednim ich uzasadnieniem¹¹. Adresowane były one dla Ojców *Consilium*, czyli 47 kardynałów lub biskupów, a także do wybranych konsultorów. Zostały one opatrzone datą 16 grudnia 1965.

Wyniki odpowiedzi nadesłanych przez 24 Ojców *Consilium* (zaledwie połowa Ojców raczyła przysłać swoje uwagi i odpowiedzi) oraz 23 konsultorów zostały zestawione i opracowane przez A. G. Martimorta oraz V. Raffę, odpowiedziano relatora oraz sekretarza Grupy Studyjnej IX¹². Odnośnie do pytania czy każda z godzin mniejszych powinna zawierać trzy psalmy, uzyskano następujące opinie:

- opinie Ojców *Consilium* – 15 głosów *placet*; 1 głos aby tę zasadę zachować jedynie przy recytacji chórowej; 3 głosy proponujące stosowanie tylko 1 psalmu; 1 propozycja, aby zasada 1 psalmu obowiązywała kler pracujący w duszpasterstwie; 2 respondentów optowało za możliwością doboru ilości psalmów *ad libitum*; 2 kwestionariusze nie zawierały odpowiedzi na powyższe pytanie;

¹⁰ Powyższe opinie podajemy za *Schemata n. 68*, z dnia 26 marca 1965, *De Breviario 17, Relatio de Sessionibus quas Coetus a studiis IX diebus 1 et 2 martii 1965 Romae ad aedes S. Marthae habuit*, s. 1–5, tutaj s. 3–5.

¹¹ Wysłany kwestionariusz, podpisany przez sekretarza *Consilium* A. Bugniniego nosił tytuł *Schemata n. 135*, z dnia 16 grudnia 1965, *De Breviario 32, Quaestiones circa Officii divini instaurationem*, s. 1–6.

¹² Poniżej referujemy wspomniane odpowiedzi respondentów zestawione w *Schemata n. 167*, z dnia 10 maja 1966, *De Breviario 38, Exitus et computatio responsionum ad quaestionarium de Breviario (Schem. N. 135, De Breviar. N. 32) a Secreteria Consilii Sodalibus et quibusdam Consultoribus et Conciliariis missum, die 16 decembris 1965*, s. 1–10, tutaj s. 6 oraz 9–10.

- opinie konsultorów – 10 głosów *placet*; 5 opinii ograniczających ilości psalmów do 1 *circiter* 15 wierszy; 1 głos proponujący jeden psalm, lecz zawierający 30 wierszy; 3 głosy opowiadające się za jednym psalmem, lecz bez wskazania ilości wierszy; 4 kwestionariusze nie zawierały żadnej odpowiedzi na omawiane tutaj pytania.

Następne pytanie dotyczyło możliwości zredagowania w miejsce dotychczasowych trzech godzin mniejszych tylko jednej, „pośredniej”, usytuowanej pomiędzy jutrznią a nieszporami. Uzasadnieniem dla takiego rozwiązania byłyby dzisiejsze warunki aktywnego życia, które wpływają przecież na pastoralną aktywność kleru. Oto odpowiedzi respondentów:

- opinie Ojców *Consilium* – 13 *placet*; 4 *non placet*; 4 odpowiedzi postulowały pozostawienie trzech godzin mniejszych wyłącznie dla zakonników, a dla kleru diecezjalnego tylko jedną; jedna odpowiedź zwróciła uwagę na fakt, że ten problem podważa wymowę art. 89 e KL, zatem należy tę sprawę przedłożyć najpierw papieżowi; dwa kwestionariusze nie umieściły odpowiedzi na powyższe pytanie;

- opinie konsultorów – 10 *placet*; 5 *non placet*; 5 opinii opowiadało się za podtrzymaniem tradycji recytacji trzech godzin mniejszych wyłącznie przez zakonników, natomiast kler pracujący w duszpasterstwie byłby zobligowany do jednej, „pośredniej” (*meridiana*); dwa kwestionariusze były bez odpowiedzi na omawiane tutaj pytanie. Sekretarz *Consilium* A. Bugnini opowiadając się za pozostawieniem trzech godzin mniejszych, równocześnie sugerował, aby umieścić w nich psalmy historyczne oraz tzw. złorzeczące. Byłaby to okazja ich częściowego opuszczania (przy możliwości wyboru tylko jednej z godzin mniejszych) w recytacji przez osoby zbyt wrażliwe na ich poniekąd radykalną treść (... *ne quis sacerdotum aliquo modo oneraretur in conscientia*). Ponadto jako osobne „dopowiedzenia” (*animadversiones*) odnotowano dwie opinie kard. P. Giobbe (Kuria Rzymska) oraz abpa. C. G. Younga (Hobart – Australia). W pierwszej propozycji opowiadano się za kończeniem każdej godziny mniejszej aklamacją *Kyrie eleison – Christe eleison. Pater noster* oraz oracją z dnia. Abp. C. G. Young wyjaśniał natomiast, że ustalenie jednej, tzw. godziny pośredniej dla kleru nie zakonnego, nie jest niezgodne z wymową art. 89 e KL, gdyż pozostaną nadal trzy godziny mniejsze przeznaczone dla recytacji przez kler zakonny.

Zaprezentowane powyższe kwestie związane z redakcją godzin mniejszych utrwalone w dokumencie *Schemata n. 167*¹³, zostały ponownie, w obszerny sposób przeanalizowane przez A. G. Martimorta, relatora Grupy studyjnej IX, odpowiedzialnego za całość reformy księgi *BR*. W osobnym dokumencie dokonał on podsumowania dotychczasowych prac wszystkich Grup Studyjnych zajmują-

¹³ Zob. przypis powyżej.

cych się rewizją poszczególnych elementów treściowych tworzących księgę *BR*¹⁴. Powyższa obszerna synteza („Rapport”) uwzględniała także opinie biskupów – członków *Consilium* zawarte w specjalnym kwestionariuszu, który sekretarz *Consilium* A. Bugnini 16 grudnia 1965 r. rozesłał zainteresowanym. Raport brał pod uwagę także *vota* członków Grupy Studyjnej IX oraz pragmatykę modlitewną wspólnoty z Taizé, różne tradycje modlitewnych ksiąg luterańskich, oficjum anglikańskie, a także indywidualną praktykę oficjum znanym w Szwajcarii autorstwa R. Paquier oraz A. Bardet¹⁵.

Odnosnie do godzin mniejszych (*Petites Heures*) A. G. Martimort na wstępie określa ich historyczną rolę na tle wszystkich pozostałych godzin kanonicznych. Zdecydowanie występuje on przeciw opiniom obecnym w niektórych publikacjach, jakoby Godziny mniejsze nie stanowiły istotnej części składowej tzw. oficjum katedralnego (czyli z udziałem wiernych oraz kleru, nazywanym także oficjum parafialnym lub po prostu „kościelnym”¹⁶), że podobno zostały one wprowadzone dopiero przez środowiska zakonne, aby wypełnić i modlitewnie zharmonizować przebieg codziennego życia monastycznego. Wynika stąd postulat opuszczenia powyższych godzin w nowej redakcji księgi *BR*. Relator A. G. Martimort, opierając się na przekazie patrystycznym sięgającym III wieku oraz na tradycji biblijnej, uzasadnia, że praktykowanie tereji, seksty oraz nony historycznie wyprzedza ustalenia związane z odmawianiem modlitwy porannej czy wieczorowej¹⁷. Z wiekami jednak, zachowywanie pierwotnej chronologii dnia odnośnie do tychże trzech godzin kanonicznych, z różnych, często praktycznych przyczyn, nie było zazwyczaj przestrzegane. Te trzy godziny odmawiano łącznie, bez uwzględniania właściwej pory dnia. Zdaje się to też potwierdzać brzmienie KL art. 88-e, który postuluje obecnie aby w chórze zachowywać wszystkie trzy godziny mniejsze, natomiast poza chórem wybierać jedną z nich, bardziej odpowiadającą danej porze dnia. W publicznej zatem recytacji powinno nadal obowiązywać nietknięte *pensum* trzech godzin. Ten obowiązek dotyczyłby także tych członków wspólnot monastycznych (zakony, kanoników, zakony kontemplacyjne, itd.), którzy z różnych przyczyn nie odprawili godzin kanonicznych w chórze i są zobowiązani wypełnić integralnie ten modlitewny obowiązek in-

¹⁴ Przedstawione tutaj tezy zawarte są w A. G. Martimort: *Rapport général sur l'Office divin*, 31 juillet 1966, s. 1–33, tutaj s. 15–21. Poniżej obszernie referujemy główne twierdzenia zawarte w tym dokumencie.

¹⁵ Tamże, s. 1.

¹⁶ Tak wyjaśnia V. Raffa (sekretarz Grupy Studyjnej 9), w: *Orario di preghiera nell'Ufficio Divino. Profilo storico e prospettive postconciliari*, EL 80(1966) 97–140, tutaj s. 117.

¹⁷ Martimort w swym *Rapport général* (s. 16) odwołuje się do takich źródeł, jak:

- Tertullien: *De oratione*, c. 23–25, Corpus christianorum, t. 1, p. 272–273, *De jejunio* 10, cc, t. 2, p. 1267–1268;
- Hippolite de Rome: *Tradition Apostolique*, n. 35 et 41, éd. B. Botte, p. 82–83 et 88–97;
- Origène: *De oratione* 12, PG 11, col. 452–453;
- S. Cyprien: *De domenica oratione*, c. 34–35, éd. Hartel (CSEL), t. 1, p. 292–293.

dywidualnie. Oczywiście znane są zarzuty że w przypadku możliwości wyboru jednej tylko godziny mniejszej, wiele psalmów przydzielonych do tercji, seksty lub nony nie będą recytowane, i że straci na tym integralność psalterza. Poza tym, gdyby ustalono, że w miejsce trzech godzin mniejszych zredagowano by jedną godzinę nazywaną *Meridiana*, zerwano by z wielowiekową tradycją recytacji (i występowania) trzech godzin mniejszych. Warto tu jednak przypomnieć, że za *hora meridiana* opowiadało się w czasie obrad Soboru Watykańskiego II wielu Ojców Soborowych, np. bp Laszlo (Eisenstadt), bp Garrone (Toulouse), abp Lyago (Abidjan), abp Schneiders (Makassar – Indonezja), abp Vuccino (Corfou), itd. Postanowienia Soborowej Komisji Liturgicznej odnośnie do godzin mniejszych, które później przyjęły postać KL 89 e, w głosowaniu w Auli Soborowej poparło 1840 Ojców, 371 wyraziło opinię *non placet*. A. G. Martimort przypomniał ponadto wypowiedź sekretarza *Consilium* A. Bugniniego wyrażoną na pierwszym spotkaniu członków Grupy Studyjnej IX w dniu 20 czerwca 1964 r. Uważał on, że skoro nie ma obowiązku recytacji trzech godzin mniejszych, a można ograniczyć się do jednej, to czy nie należało by opuścić nazwy tychże godzin i wprowadzić nową, zawierającą psalmy i inne modlitwy recytowane między jutrznią a nieszporami (... *utrum remanere debeant nomina Tertiae, Sextae et Nonae quia unica recitatur*).

W dyskusji nad tą propozycją zauważono jednak, że przyjęcie takiego rozwiązania wykraczałoby poza ustalenia zawarte w KL 89 e. Byłoby to przekroczeniem kompetencji *Consilium* i wymagałoby uprzedniej aprobaty Papieża. Ponadto, zdaniem V. Raffy (sekretarza Grupy Studyjnej IX), zbyt szybka zmiana powyższego art. KL podważałaby autorytet Ojców soborowych oraz powagę Soboru Watykańskiego. W tym samym duchu przekonywał konsultor S. Famoso. Otwierając bowiem możliwość zmian brzmienia KL na korzyść reformy, nie można wykluczyć użycia tejże metody przeciwko reformie liturgicznej. Pozostawienie zaś struktur trzech godzin mniejszych pozwala każdemu zobowiązanemu do recytacji *BR* wybrać określoną godzinę zgodnie z chronologią dnia i możliwościami czasowymi danej osoby. Zdaniem A. G. Martimorta ewentualne porzucenie nazw tercji, seksty i nony na korzyść nowego terminu godziny pośredniej stanowiłoby poważne zerwanie z ponad półtora tysięczną przeszłością, tradycją a także duchowością. Aby odważyć się na powyższe rozwiązanie, należałoby udowodnić nieuchronną niemożliwość znalezienia innej koncepcji. Dlatego A. G. Martimort powraca do idei wyrażonej przez niego wcześniej, już w czasie prac Liturgicznej Komisji Soborowej. Proponował on wówczas, aby zachować tradycyjne trzy godziny mniejsze, każdą ze swoimi psalmami, hymnami (i innymi dodatkami modlitewnymi). Dystrybucja psalmów byłaby zróżnicowana, czyli osobne psalmy na każdą godzinę i na każdy dzień tygodnia. Hymny powinny uwzględniać odpowiednią porę dnia. Miałyby one zatem charakter uprzywilejowany w strukturze tychże godzin kanonicznych. Można by także zachęcać duchownych, aby odmawiali wszystkie godziny mniejsze w dniach

związanych z ich pogłębionym życiem duchowym, np. w czasie rekolekcji, dni skupienia, pielgrzymowania, ale także w okresach wolnych od codziennych obowiązków, np. w czasie wakacji, na emeryturze, itp. Odnośnie do obowiązku recytacji chórowej, należy zachować zwyczaje zakonne czy danego konwentu. KL nie zmienia przecież tychże praktyk modlitewnych odnośnie do wspólnot zakonnych.

Powyższe poglądy A. G. Martimorta, zawarte w prywatnym jego *exposé* („*Rapport*”, zob. przyp. 14) zostały powtórzone w oficjalnym dokumencie z dnia 19 września 1966 roku¹⁸ oraz w następnej oficjalnej relacji z dnia 8 października 1966 r.¹⁹. W tej ostatniej relacji przypomniano, że problem *De horis minoribus* był dyskutowany w sposób szczególnie ożywiony (... *questio ... valde agitata fui*) zarówno w Auli soborowej, jak też w łonie Liturgicznej Komisji Soborowej. Ich wynikiem jest brzmienie art. 89 e KL. Zachowując, zgodnie z decyzją Soboru możliwość recytacji jednej tylko godziny mniejszej, niektórzy z konsultorów rezerwują dla niej termin *hora meridiana lub hora mediana*. Jednakże decyzja soborowa w omawianej tutaj materii w żaden sposób nie wskazuje jakoby należało się w możliwości wyboru ograniczyć do godziny południowej, Jednoznacznie Sobór określał, że ma to być „godzina... bardziej odpowiadająca danej porze dnia”. Należy zatem pozostawić dotychczasową tradycję występowania trzech godzin mniejszych, z możliwością wyboru jednej z nich. Grupa Studyjna IX proponuje zatem, aby każda z trzech godzin mniejszych zawierała zawsze jeden (lub więcej) psalm, hymn nawiązujący do określonej pory dnia oraz własną orację. Można także przewidzieć *in appendice* zestaw tychże godzin kanonicznych ze swoimi stałymi, niezmiennymi psalmami (najlepiej gradualnymi), hymnami i oracjami, podobnie jak praktykowało to tradycja licznych brewiarzy średniowiecznych. Za takimi rozwiązaniami, na poprzednim spotkaniu relatorów i zaproszonych konsultorów opowiadało się 25 obecnych (na ogólną liczbę 28). Odnośnie zaś do recytacji godzin mniejszych *in choro* obowiązują normy podane w KL 89 e, a także powtórzone i poszerzone w dekrete Pawła VI²⁰.

W dniach 6–14 października 1966 r. w pałacu Św. Marty (Watykan) miała miejsce VII Sesja Plenarna *Consilium*. Sekretarz tegoż gremium, A. Bugnini, szeroko opisując przebieg obrad, odnośnie do problematyki godzin mniejszych zrelacjonował, że Ojcowie *Consilium*, w liczbie 41 obecnych, poprzez podniesie-

¹⁸ Zob. *Schemata n. 185* z dnia 19 września 1966, *De Breviario 40, Relatio generalis de Officio Divino*, s. 1–25, tutaj s. 18–22.

¹⁹ Zob. *Schemata n. 194* z dnia 8 października 1966, *De Breviario 41, Relatio generalis de Officio Divino*, s. 1–30, tutaj s. 11–14.

²⁰ A. G. M a r t i m o r t, autor powyższego (przyp. 19) *Schemata n. 194* przywołuje tutaj drugą część przepisów wykonawczych do dekretu Soboru Watykańskiego II *Perfectae caritatis*, noszącą tytuł *De nonnullis rebus accommodandis et renovandis in vita religiosa*. Autorem tych przepisów był P a w e ł V I, który zapowiedział je w Motu proprio *Ecclesiae Sanctae* ustanawiające przepisy wykonawcze do niektórych dekretów Soboru Watykańskiego II, 6 VII 1966.

nie rąk jednogłośnie zgodzili się z dotychczasowymi ustaleniami zreferowanymi przez A. G. Martimorta²¹.

W międzyczasie Grupa Studyjna III (*De psalmis distribuendis*) w dokumencie podpisanym przez jego relatora J. Paschera zaproponowała (grudzień 1966), aby tzw. *hora media* na dni feriałne zawierała część psalmu 118, który mógłby zostać podzielony na osiem odcinków (...*proponimus unum octonarium psalmi 118*)²². Na tym wstępnym etapie prac redakcyjnych, powyższa Grupa studyjna przewidywała następujące psalmy dla (ewentualnego) czterotygodniowego układu psalmów odnośnie do godziny mniejszej dnia niedzielnej: dla 1 i 3 niedzieli psalm 117. Przemawia za tym starożytna tradycja występowania tego psalmu w oficjum niedzielnej. Dla drugiej i czwartej niedzieli odpowiedni byłby psalm 22 ze względu na jego odniesienia do sakramentów wtajemniczenia oraz jego wymiar paschalnym a także psalm 75 nawiązujący do zmartwychwstania Chrystusa (zob. versus 10: ... *dum resurgeret in iudicium Deus*). Odnośnie zaś do zestawu psalmów dla trzech godzin mniejszych przewidzianych *ad libitum*, zgodnie z wcześniejszymi poleceniami Ojców *Consilium* wyrażonymi na poprzedniej Sesji Plenarnej tegoż gremium, można by zaproponować stały układ psalmów gradualnych recytowanych na każdy dzień. Dla tercji psalmy 119, 120, 121, dla seksty psalmy 122, 123, 124, dla nony psalmy 125, 126, 127. Byłoby to zarazem podtrzymaniem długowiekowej tradycji monastycznej²³.

W czasie obrad Grupy Studyjnej nr IX, odpowiedzialnej za moderowanie całością prac nad rewizją przyszłej księgi *BR*, odbytych w dniach 6–8 lutego 1967 r. w opactwie NMP Della Castagna w Genui, zaproponowano ogólny schemat nowej struktury każdej z trzech godzin mniejszych:

1. *Deus in auditorium...*
2. *Hymnus.*
3. *Psalmodia hic officio assignata cum antiphonis.*
4. *Lectio brevis diei correspondentis.*
5. *Versiculus.*
6. *Pater noster vel oratio finalis vel utrumque.*
7. *Benedictio populi, si adest, vel Benedicamus Domino.*
8. *Versiculus ad libitum: Fidelium animae...*

²¹ Zob. A. Bugnini: *Relatio VII Sessionis Plenariae "Consilii" 6–14 octobris 1966, Res Secretariatus* 25, z dnia 28 października 1966, ss. 1–18, tutaj s. 10 n.

²² J. Pascher: *Relatio (provisoria) de psalmis distribuendis*, z dnia 18 grudnia 1966, s. 1–5, tutaj s. 3.

²³ Powyższe informacje podaje J. Pascher: *Coetus III, Relatio de distributione psalmarum (11 februarii 1967)*, ss. 1–9, tutaj s. 3 oraz 9.

Dla każdej z godzin mniejszych należy przewidzieć odpowiedni hymn odpowiadający danej porze dnia, lub okresowi liturgicznemu²⁴. Proponowano również opuszczenie dotychczasowych responsoriów oraz ewentualne kończenie każdej z godzin oracją łącznie z Modlitwą Pańską²⁵.

Na dni 10–19 kwietnia 1967 r. zwołano Sesję Plenarną członków *Consilium*. Została ona poprzedzona w dniach 3–8 kwietnia obradami członków Grupy studyjnej nr IX wraz z zaproszonymi relatorami wszystkich pozostałych Grup pracujących nad nową redakcją przyszłej księgi *BR*²⁶. Odnośnie do godzin mniejszych zastanawiano się tym razem nad kwestią miejsca *Pater noster* oraz oracji na końcu każdej z powyższych godzin. Konsultor J. Nabuco optował za obligatoryjnym *Pater noster*, gdyż opatrzenie go rubryką *ad libitum* spowoduje notoryczne opuszczanie tejże modlitwy. A. G. Martimort chciałby kończyć każdą z godzin oracją własną, gdyż ona określa charakter danej godziny kanonicznej. Za fakultatywną „Modlitwą Pańską” w strukturze powyższych godzin opowiadał się P. M. Gy. I. Patino w obowiązkowej oracji *de tempore* widział odzwierciedlenie danego dnia czy okresu liturgicznego. J. Pascher nie chciałby pozostawić *ad libitum* ani *Pater noster*, ani oracji, lepsze byłoby jakieś ostateczne ustalenie. Ponieważ dla Ojców *Consilium* przewidywano wydrukowanie w formie *specimen* kształt przyszłej struktury księgi *BR* (zawierający tekst jednego tygodnia *per annum*), dla godzin mniejszych proponowano odnośnie do ich części końcowej umieszczenie zarówno *Pater noster*, jak też orację własną, ale obydwie modlitwy *ad libitum*²⁷.

Do kwestii godzin mniejszych powrócono w czasie obrad Grupy Studyjnej nr IX w dniach 20–23 lipca 1967 r. zwołanych do Monachium, w siedzibie Bayerische Katholische Akademie²⁸. Najpierw ponownie omawiano sposób kończenia godzin mniejszych. Konsultor P. Jounel życzyłby sobie mieć możliwość wyboru pomiędzy *Pater noster* a oracją. Dotychczasowe końcowe oracje nie zawsze prezentują wysoką jakość euhologiczną, mogą nawet nużyć, męczyć, natomiast

²⁴ Zob. *Schemata n. 206*, z dnia 15 lutego 1967, *de Breviario 43, Relatio Sessionis Coetus IX “De structura generali Officii divini” quae Genuae apud abbatiam S. Mariae “Della Castagna” diebus 6, 7, 8 februarii 1967 habita est*, ss. 1–13, tutaj s. 12 n. Niektóre z powyższych propozycji zostały powtórzone przez J. Paschera, relatora Grupy Studyjnej nr III odpowiedzialnego za nową dystrybucję psalmów, zob. *Schemata n. 212*, z dnia 7 marca 1967, *De Breviario 45, Coetus III. Relatio de distributione psalmodum*, ss. 1–10, tutaj s. 10.

²⁵ Zob. *Schemata n. 215*, z dnia 15 marca 1967, *De Breviario 46, Relatio generalis de structura Breviarii*, ss. 1–16, tutaj s. 13.

²⁶ Opinie Ojców *Consilium*, jako też relatorów odnoszące się do materii księgi *BR* zostały w syntetyczny sposób zaprezentowane w *Schemata n. 227* z dnia 9 maja 1967, *De Breviario 48, De structura Generali Officii divini. Acta de Officio divino in Adunatione Commissionis Coordinatricis et in Sessione VIII Consilii mensis aprilis 1967*, ss. 1–16, tutaj s. 15.

²⁷ Tamże, s. 16.

²⁸ Zob. *Schemata n. 231*, z dnia 20 lipca 1967, *De Breviario 50, De structura Generali Breviarii*, ss. 1–16, tutaj s. 11–12.

Modlitwa Pańska ofiaruje zawsze swoista świeżość, podkreśla duchowość omawianych godzin kanonicznych oraz jest przedłużeniem starożytnej tradycji. P. Visentin proponował pozostawienie jedynie *Pater noster*. A. Dumas postulował obligatoryjne pozostawienie obydwu elementów modlitewnych, z tym, że oracją mogłaby być mszalna modlitwa dnia lub odpowiednia treściowo, zgodna z daną porą dnia. Pozostali uczestnicy obrad (A. Amore, A. Dirks, S. Famoso, B. Neunheuser, J. Pascher, A. Rose oraz relator A. G. Martimort wraz z sekretarzem Grupy – V Raffą) zgodnie opowiadali się za umieszczeniem na końcu każdej z godzin mniejszych jedynie oracji, odpowiadającej danej porze dnia oraz zharmonizowanej z treściami hymnu.

Na powyższym spotkaniu omawiano również możliwość łączenia godziny mniejszej z celebracją Mszy świętej. Czas sprawowania Mszy św. nie jest, jak wiadomo, związany z określoną porą dnia, natomiast różne sytuacje życiowe, rytm życia zakonnego, itd., mogą powodować potrzebę celebrowania Mszy św. w godzinach zwyczajowo zarezerwowanych dla tercji, seksty czy nony. Wówczas schemat celebracji mógłby prezentować się następująco:

- *introitus vel hymnus horae,*
- *psalmodia horae, omissa lectio brevis,*
- *collecta Missae, ecc.*

Sekretarz grupy Studyjnej V. Raffa przewidywał także możliwość recytacji godziny mniejszej *post Missam*, a dokładniej po modlitwie pokomunijnej, a przed rozesłaniem. Tenże sam sekretarz zasugerował również, aby dotychczasowe godziny mniejsze (*horae minores*) nazywać *preces diurnae*, czyli „modlitwy w ciągu dnia”.

Na tymże spotkaniu w Monachium zanotowano oryginalna wypowiedź sekretarza *Consilium* – A. Bugniniego dotyczącą *hora media*. Jego zdaniem powinna ona zawierać jeden jedynie psalm i to w tym celu, aby łatwo nauczyć się go na pamięć. Ta godzina kanoniczna, w praktyce, jest i będzie porą południową, poprzedzającą obiedni posiłek. Wspólnoty zakonne zazwyczaj odmawiają wtedy hymn *Veni Sancte Spiritus*, czynią rachunek sumienia z ewentualną jakąś modlitwą oraz wspólnie recytują *Angelus Domini*. W tę południową godzinę (*hora media*) można by wkomponować jeden psalm przynależny tej godzinie, usuwając równocześnie z dotychczasowej praktyki wspólnej modlitwy południowej jakiś element zwyczajowy recytacji. Wówczas każdy duchowny, znając na pamięć ów „południowy” psalm, chętnie go odmówi. Dzisiejsze realia życia ukazują nam, że zwyczajny dzień jest podzielony na trzy części (rano, południe i wieczór), a nie na siedem części, jak przekazała nam modlitewna tradycja brewiarza nawiązująca swymi zwyczajami nawet do IV wieku. Dlaczego nie akceptować współcze-

snych realiów życia także w odniesieniu do sposobu modlenia się?²⁹ Propozycja jednego, stałego psalmu dla godziny południowej została poddana dłuższej analizie i dyskusji na referowanym tutaj monachijskim spotkaniu. Za jego wprowadzeniem w praktyce przemawiał także argument, że godziny mniejsze powinny różnić się od godzin kanonicznych większą zmniejszoną ilością psalmów. Zdecydowana jednakże większość dyskutantów opowiedziała się za pozostawieniem schematu trzech psalmów (lub ich części), wraz z „dodatkami”, jak *capitulum*, wersety, oracją itd. Wysuwano tutaj takie argumenty, jak:

- nie zaistniała żadna nowa, poważna sytuacja, która upoważniałaby do zmiany treści KL art. 89 e;
- wielu biskupów zorientowanych o dotychczasowym procesie zmian redakcyjnych związanych z przyszłym kształtem księgi *BR* z niechęcią akceptuje skrócenie jego ogólnego *pensum* modlitewnego. Nowa propozycja redukcji psalmów w godzinach mniejszych napotka się z pewnością ze sprzeciwem biskupów;
- są osoby i sytuacje życiowe, że publicznie (wspólnie) recytuje się tylko godzinę południową. Czyżby zawsze należało by wówczas odmawiać ten sam psalm?
- KL 89 e nie nakłania, aby z trzech godzin mniejszych wybierać wyłącznie *Horam Meridianam*. Ponadto realia życiowe wielu kapłanów wykluczają wręcz możliwość modlitewnego skupienia w porze południowej³⁰.

W perspektywie zbliżającego się pierwszego Synodu Biskupów w Rzymie (październik 1967 r.), reprezentujących wszystkie episkopaty świata, A. G. Martimort przygotował dwa dokumenty. Pierwszy skierowany był do konsultorów pracujących nad nową redakcją księgi *BR*³¹. Była to ogólna relacja prezentująca dotychczasowe ustalenia i stan prac w materii *BR*. Drugi dokument, w formie już bardziej syntetycznej, opracowany został w celu zapoznania Ojców Synodu z omawianą tutaj problematyką, przedstawienia występujących trudności oraz wysłuchania ich ustaleń metodą głosownia nad poszczególnymi kwestiami³². Odnośnie do godzin mniejszych dokument informował, że istnieje różnica między jedną godziną obligatoryjną dla wszystkich, a pozostałymi dwiema godzina-

²⁹ Tamże, s. 12.

³⁰ Zob. *Schemata n. 239* z dnia 25 sierpnia 1967, *de Breviario* 55, *Relatio de laboribus Coetus IX Monachii adunati diebus 20-23 julii 1967*, ss. 1–25, tutaj s. 5 n.

³¹ Zob. *Schemata n. 245* z dnia 28 września 1967, *De Breviario* 60, *De Breviarii structura. Relatio generalis*, ss. 1–19, tutaj s. 17–19.

³² Zob. *Relatio ad Synodum Episcoporum de principiis ad instaurationem Breviarii*, s. 1–7, tutaj s. 3. Dokument ten nie jest opatrzony ani datą, ani podpisem. Treść jego jednakże wskazuje jednoznacznie na A. G. Martimorta, gdyż on dźwigał odpowiedzialność za całość prac nad redakcją nowej księgi *BR*. Potwierdzają to także późniejsze dokumenty analizujące wypowiedzi Ojców Synodu *in proposito*.

mi dla tych, którzy mogą, chcą lub powinni je odmawiać. Godzina obligatoryjna będzie zawierała psalmodię, hymn oraz orację odpowiadającą danej porze dnia, podobnie zresztą jak pozostałe dwie (*ad libitum*) godziny mniejsze. Dobór hymnu powinien być również uzależniony od realnego czasu dnia.

W czasie obrad pierwszego Synodu Biskupów sprawom liturgicznym dedykowano dni od 21 do 25 października 1967 r.³³. W głosowaniu odnośnie do kwestii *De Horis minoribus (Quaesitum VII)*, 141 głosów oddano za *placet*, 13 – *non placet*, 20 – *placet iuxta modum*³⁴. Zastrzeżenia (...*iuxta modum*) dotyczyły następujących spraw:

- czytanie biblijne w godzinie obligatoryjnej musi być dłuższe;
- godziny mniejsze w całości powinny być fakultatywne; przynajmniej dla kleru nie zobowiązanego do modlitwy chórowej;
- zakony przy recytacji godzin mniejszych zachowują swoje zwyczaje i tradycje;
- responsoria w recytacji *a solo* nie obowiązują;
- każdą godzinę mniejszą należy kończyć oracją.

Warto tu także przypomnieć, że Ojcowie Synodu potwierdzili poprzez głosowanie dystrybucję psalmów rozłożoną na cykl czterech tygodni oraz strukturalną opcję przydzielającą 3 psalmy (lub ich części) dla każdej z godzin kanonicznych, z wyjątkiem komplety³⁵. Zawarte to było także w przygotowanym dla Ojców Synodu specjalnym wzorcu tygodniowego, pełnego brewiarza (*Specimen divini Officii pro diebus a 12 ad 18 novembris 1967*).

Zapowiadając i zapraszając wszystkich relatorów oraz sekretarzy Grup studyjnych pracujących nad rewizją księgi *BR* do Opactwa Santa Maria Della Castagna w Genui na dni 27 lutego – 1 marca 1968 roku, A. G. Martimort podsumował dotychczasowe osiągnięcia w powyższej materii³⁶. Odnośnie do godzin mniejszych jedyną nowością była propozycja sekretarza Grupy IX ,V. Raffy, aby

³³ Problematykę liturgiczną omawianą na Synodzie Biskupów, łącznie z wynikami głosowań, treściami zgłaszanych zastrzeżeń zob. *De liturgia in Prima Synodo Episcoporum*, w: Not 3(1967), s. 353–370. Kwestie związane z godzinami mniejszymi s. 362.

³⁴ Wyniki głosowania oraz opinie *iuxta modum* zawarte są w: Synodus Episcoporum, *De sacra liturgia. Exitus manifestationis sententiae cum recensine modorum propositorum (sub secreto)*, Typis Polyglottis Vaticanis 1968, s. 13 (wyniki głosowań s. 2). Analizę zastrzeżeń Ojców Synodu w omawianej tutaj problematyce znajdziemy także w: *Schemata n. 257* z dnia 21 listopada 1967, *De Breviario 41, De expansione „Modorum” Synodi circa quaestiones de sacra liturgia*, ss. 1–7, tutaj s. 5 n.

³⁵ Potwierdza to Synodus Episcoporum, *De sacra liturgia...*, s. 2 oraz s. 11.

³⁶ Zob. *Schemata n. 262* z dnia 6 grudnia 1967, *De Breviario 44, De Generali structura Officii divini. Ordo agendorum in omnibus Coetibus de Breviario*, ss. 1–12, tutaj s. 7.

te godziny kanoniczne nazywać *Preces diurnae*. Nie wszystkich konsultorów ta nowa terminologia przekonała. J. Pascher optował za tytułem *Hora media* (... *quia in omni casu haec hora est Tertia vel Sexta vel Nona, numquam diurna generaliter*). Podobną opinię wyraził S. Famoso, choć nie wykluczał jakiegoś terminu analogicznego w treści do *Hora media*. P. Visentin akceptował nazwę *Hora media*, z zastrzeżeniem, że należy pozostawić nazwy trzech tradycyjnych godzin mniejszych, zgodnie z postulatem KL 89 E. A. Dumas proponował termin *Horae (non preces!) diurnae*, lub *Horae mediae*³⁷. W końcowych etapach prac redakcyjnych przyjęło się łacińskie określenie omawianych tutaj godzin jako *Hora media* z podziałem na tercję, sekstę i nonę. Oficjalny przekład na język polski używa tu określenia „Modlitwa w ciągu dnia”.

O tych finalnych pracach nad redakcją nowej księgi *BR*, a także przygotowywaną Instrukcją do tejże księgi dowiadujemy się z relacji A. G. Martimorta z dnia 31 października 1969 roku³⁸. Informacja ta przypomina o intensywnych obradach i dyskusjach zorganizowanych przez Grupę Studyjną nr IX, odbytych w grudniu 1968 oraz lipcu i wrześniu 1969. Te dwa ostatnie spotkania zajmowały się także analizą opinii 873 biskupów i wyższych przełożonych zakonnych będącymi ich uwagami na temat otrzymanych w styczniu 1969 *specimen* wybranych oficjów nowego brewiarza, wraz z krótkim *Wprowadzeniem* na temat natury i struktury nowej księgi. Owe *specimen* wysłano do 3000 odbiorców. Respondenci zgłosili około 5000 uwag, postulatów czy obserwacji, których analiza pozwoliła na ostateczne ukształtowanie nowej struktury księgi Liturgii godzin, w tym także „Modlitwy w ciągu dnia”. Zatem układ trzech historycznych Godzin (tercji, seksty i nony) obejmuje, poza wstępnym wersetami hymn, psalmodię (trzy psalmy, lub ich fragmenty) z antyfonami, krótkie czytanie z wersetami oraz orację końcową. Przewidziano także *ad libitum* psalmodię uzupełniającą. Inne rubrycystyczne możliwości podają artykuły 84–92 Ogólnego wprowadzenia do Liturgii godzin.

³⁷ Referowane opinie znajdziemy w: *Schemata n. 269* z dnia 1 lutego 1968, *De Breviario* 45, *de structura Generali Breviarii*, ss. 1–19, tutaj s. 19.

³⁸ Zob. *Schemata n. 357* z dnia 31 października 1969, *de Breviario* 95, *Relatio generalis de Breviario*, ss. 1–7, tutaj s. 1, s. 4.